

ŽELJKO JOZIĆ

Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje
Ulica Republike Austrije 16, HR-10000 Zagreb
zjozic@ihjj.hr

MATE HRASTE O DIJALEKTOLOŠKIM ISTRAŽIVANJIMA

Ovaj rad pokušaj je prikazbe nekih osnovnih postavki dijalektološkoga istraživanja jednog od najeminentnijih hrvatskih dijalektologa 20. stoljeća – prof. Mate Hraste iznesenih u njegovu radu *Metodologija ispitivanja naših dijalekata* u časopisu *Jezičnik*, br. 3–4, iz 1959/1960. Na temelju vlastitih dijalektoloških iskustava autor je dokazao kako je većina Hrastinih postulata iznesenih u spomenutom radu primjenjiva i danas, nakon pedesetak godina.

Govoriti o akademiku Mati Hrasti na ovome mjestu i u ovom vremenu posebno je iskustvo. To je i velika čast, ali i odgovornost jer slušajući akademika Mogaša kako s udivljenjem govori o svome profesoru, može se činiti da ja, koji sam se rodio upravo one godine kada je prof. Hraste umro, na prvi pogled i ne bih imao što reći. Ono što prof. Hrastu stavlja u fokus moga interesa, a o čemu danas želim govoriti, osim sjajnog opusa opisa čakavskih (ponajprije otočkih) govora, jest njegovo bavljenje metodologijom dijalektoloških istraživanja, metodologijom rada na terenu koji je temelj dijalektološkog prikaza pojedinoga govora.

Govorim danas o akademiku Hrasti kao dijalektologu-metodičaru terenskoga istraživanja, što ga, čini mi se iz ove perspektive, definira i kao mojeg profesora. Jer, malo je onih (barem što se iz tiskane ostavštine dade pročitati) koji su svoje znanje o radu na dijalektološkim istraživanjima znali i htjeli uobličiti u tiskanu formu te tako prenijeti drugima svoja iskustva. Jedan od rijetkih u domaćoj dijalektologiji koji je svoja iskustva s terenskih istraživanja zaokružio u jednu metodičku i pedagošku cjelinu te time uvelike pridonio svijesti da se u dijalektologiji polazi od živog organskog govora, koji se jedino može pronaći u njegovu prirodnu okružju: na terenu, jest prof. Mate Hraste. Svojim pedagoškim radom pripomogao je formiranju čitave generacije vrsnih

hrvatskih dijalektologa druge polovice 20. stoljeća, a tim je više njegov rad i prinos hrvatskoj dijalektologiji znatniji i vrijedniji. Koliko je vrijedan doprinos prof. Hraste, uviđam i danas kada me mladi dijalektolozi pitaju na što da paze kad istražuju hrvatske govore, što da izbjegnu, komu da se obrate kada dođu na teren, koji je informator dobar, a koji nije, kako bilježiti dobivene podatke. Prvo što im kažem obično je da pročitaju Hrastin tekst *Metodologija ispitivanja naših dijalekata* jer ondje je gotovo sve što trebaju znati o terenskom istraživanju.

Od sveg Hrastina rada odlučio sam, dakle, izdvojiti taj njegov tekst, za koji on vjerojatno nije mislio da bi mogao biti toliko važan i vrijedan, koji se (naravno, njegov smisao i sukus) podrazumijevao, koji se kao zna i koji je kao bogomdan, njegov tekst o metodama dijalektoloških istraživanja s kraja 50-ih godina, objavljen u časopisu *Jezičnik*, a u kojem je jednostavnim jezikom objasnio temeljna načela i metode dijalektološkog istraživanja svima onima koji se žele baviti dijalektologijom.

O Hrasti kao dijalektologu metodičaru može se govoriti samo kako bi se njegove postavke o dijalektološkom istraživanju dijelom korigirale, jer su uglavnom točne, te dijelom dopunile kako bi ga se time još više približilo suvremenosti kojoj je prema svojim stavovima itekako pripadao. Gotovo sve što je u tom tekstu iznio primjenjivo je i danas, točno pedeset godina nakon pisanja rada.

Da bi se dijalektološkom istraživanju moglo pristupiti, kaže Hraste, “potrebno je poznavati metodologiju rada na terenu. To, razumije se, nije lako, jer to iziskuje mnoge žrtve od ispitivača, ali uz malo dobre volje i ljubavi za naše narodne govore, sve se zapreke mogu svladati i postići uspjeh”.

Iz tih uvodnih riječi dade se zaključiti da je jedna od prvih zakonitosti rada na terenu temeljito se informirati o govoru koji se želi istraživati; sve ono što se u literaturi može naći o konkretnom mjestu i mjesnom govoru, bilo da je riječ o jezičnim, etnološkim ili sociokulturnim podacima – sve od navedenoga može biti vrijedno u trenutku kad se jednom stigne na teren.

“Za dobro proučavanje naših dijalekata na terenu”, nastavlja Hraste, “potrebno je u prvom redu poznavati opće stvari iz nauke o glasovima, oblicima i akcentuacije pojedinih dijalektoloških studija... a... prije odlaska na teren, treba dobro proučiti dijalektološku literaturu dotičnoga kraja, da se mogu povezati jezične osobine cijeloga kraja i vidjeti, u kojem se pravcu kreću pojedine osobine... Zato je najbolje ako ispitivač jedan od svojih prvih terena obavi u rodnome mjestu ili kraju jer svakomu je najlakše dati govor svojeg mjesta ili kraja.”

Gledajući iz današnje perspektive hrvatske dijalektologe i izdvajajući neke

studije, mogu slobodno reći da su ponajbolji dijalektološki radovi oni koji su nastali u istraživačevu rodnom mjestu, i ne sasvim slučajno, ili učenikâ ili suradnikâ prof. Hraste, a primjera za to je napretek: od opisa govora Jurkova Sela Petra Skoka, Stjepka Težaka i njegova ozaljskoga govora, Josipa Jedvaja i njegova bednjanskoga govora, govora Vrgade Blaža Jurišića, Milana Moguša i senjskoga govora, da nabrojam samo neke. Vodeći se tom idejom bilo je logično da ću i ja svoj posavski govor u okolici Županje najbolje čuti i opisati.

O samim informatorima Hraste kaže da su osim djece “od 10 do 14 godina, koja su vrlo podesna za dijalektološka istraživanja, najbolji oni najstariji iznad 60 godina”, no upozorava da je “s njima teško raditi jer se brzo umore pa napuštaju ispitivača”.

U to sam se i ja uvjerio obilazeći neke terene pa kad sam svoju prvu informatoricu jedan dan ispitivao dva-tri sata, već sutradan mi je rekla da ima nekog neodgodivog posla premda je imalo blizu devedeset godina i bila gotovo nepokretna. Sa starijim ljudima treba znati razgovarati, ne smije se predugo inzistirati na pitanjima i njihovim odgovorima. Potrebno je napraviti stanku, zainteresirati se za kakav njihov problem, pustiti ih da govore jer su često vrlo usamljeni, a zatim se ponovno vratiti na pripremljena dijalektološka pitanja.

Hraste dalje upozorava da je “kod starijih ljudi potrebno paziti i na to, imaju li sve zube naročito prednje, jer su zubi potrebni za pravilan izgovor mnogih glasova, koji se izgovaraju s pomoću jezika i zuba” – s time se u potpunosti slažem uz napomenu da danas i najstariji govornici imaju dobar govorni aparat, ili kako mi je jedna baka u Donjoj Mahali rekla: *Pitaju mène jesu tō mōji zūbi. Mōje pàre – mōji zūbi.*

Još bi se moglo dodati da informatori koji slabije čuju također nisu prikladni za istraživanje jer istraživač može potrošiti previše dragocjenog vremena s govornikom kojemu mora više puta postavljati pitanje te nikad ne može biti siguran je li odgovor koji je dobio odgovor na postavljeno pitanje. S Hrastinom pak uputom da su djeca prikladna za istraživanje uglavnom se više ne bismo složili jer je govor današnje djece, o kojemu god da je dijalektu riječ, nažalost previše pod utjecajem standarda koji prodire putem škole i medija općenito.

Ima jedan detalj u tim metodičkim napomenama o dijalektološkim istraživanjima koji bih posebno naglasio, a koji je Hraste uobličio u rečenicu-dvije, a čini mi se da zaslužuje da se istakne i nadopuni. Kaže Hraste: “...objektu treba postavljati i određena pitanja, ali tako, da ispitivač u tom pitanju nikako ne spomene riječ, koju želi od objekta čuti, jer je u njoj karakterističan glas, akcent, kvantiteta, nastavak nekoga oblika ili slično. Ako je ispitivač spomene, objekt je obično ponovi za njim i onako, kako je on rekao.”

Na vlastitoj sam koži, i to na svom prvom terenu prije 10 godina, iskusio

to pravilo. Naime, u jednom sam mjestu u Posavini ispitujući jednu baku čuo kako je u posljednjem slogu rekla dugosilazni naglasak u primjeru *čabâr*. No, kako nisam bio siguran, priupitao sam ju: “Jeste li rekli *čabâr* ili *čàbar*?” “Pa rëkla sam *čabâr*”, kaže baka. “Dobro. Učinilo mi se da ste rekli *čàbar*.” “Pa, i rëkla sam *čabâr*.” Da dijalektološko istraživanje i ispitivanje nekih jezičnih značajki ne bi nalikovalo igri “gluhih telefona”, potrebno je naglasiti da (pogotovo stariji) informatori uglavnom nemaju svijest o naglasnim vrijednostima, odnosno njima je naglasni sustav imanentan, prirodan, i uopće ga nisu svjesni te ni na koji način ne registriraju razliku između, primjerice, “našeg” dugosilaznog na zadnjem ili kratkouzlaznog na predzadnjem slogu.

Kako bilježiti dijalekatske podatke koji se dobivaju na terenu? Hraste preporučuje da “svakako treba imati uza se bilježnicu i bilježiti sve, što čujemo. Ako nešto nismo točno čuli, treba kod te riječi ili izreke staviti upitnik, pa se nastojati na nju i na slične pojave vratiti odmah ili čim nam se pruži zgodna prilika za vrijeme rada”.

Iz vlastita iskustva mogu reći da klasično bilježenje na papir tijekom razgovora najčešće ima kao posljedicu diskontinuiranost razgovora, a neprestano bilježenje dekoncentrira informatora; osim toga ispitivač tijekom bilježenja na papir nema kontakt očima s informatorom, pa praktički niti ne može s njim razgovarati u pravom smislu riječi. Bilježnica i olovka danas su samo pomoćno sredstvo za bilježenje izrazitijih jezičnih značajki.

I o tehničkim je pomagalicama Hraste pisao: “Danas postoje i različite sprave za hvatanje govora na terenu. Najviše su u upotrebi magnetofoni. Dobro je i korisno služiti se i time jer se naši narodni govori sa starim osobinama naglo mijenjaju i primaju novoštokavske osobine. Na taj bi se način sačuvali barem uzorci naših govora na vrpcama... Sprava bi bila savršena, kad bi se mogao hvatati govor i izreke iz nekog drugog prostora, u kome se ne nalaze naši objekti i kad oni ne bi uopće znali, da se njihov glas hvata na nekoj spravi.”

Tu Hraste dolazi do paradoksa do kojeg je William Labov došao 10-ak godina kasnije: “Naš je cilj”, kaže Labov, “promatrati kako se ljudi služe jezikom dok ih se ne promatra” (Labov 1972: 101).

Današnja pak tehnička rješenja s jedva primjetnim diktafonima, na koje informatori potpuno zaborave u razgovoru s ispitivačem, donekle se približavaju tom “savršenstvu”, premda su, naravno, daleko od toga, no ipak su dovoljno nezamjetna u odnosu na nekadašnju audioopremu, koja je nerijetko težila i više kilograma, pa je bila nespretna. Znao sam slušati od starijih kolega dijalektologa, i ovdje prisutnih, kako je nošenje magnetofona bilo jedno od zahtjevnijih zadataka dijalektologa, a neki od tih gotovo muzejskih primjeraka u Institutu doista ostavljaju dojam da je dijalektološko istraživanje bilo teško

u pravom smislu te riječi.

Danas se uza sve blagodati tehnologije znanstvenici, što je vidljivo iz današnje dijalektološke prakse, teško odlučuju za odlazak na teren. Gotova se rješenja pronalaze “na dohvat ruke”: dijalektološka građa koja se pronalazi u literaturi, popunjeni upitnici za Hrvatski jezični atlas, podatci s terena prikupljeni i prije više desetaka godina – lakši su i jednostavniji način dolaska do dijalektološkog materijala. Znanstvenici su uglavnom svjesni da sve to nije jednako vrijedno premda jest lakše i brže obraditi već prikupljeni materijal (iako se pitam koliko je on pouzdan i vjerodostojan i aktualan s današnje točke gledišta). Tim se više možemo diviti našim pionirima terenskih istraživanja u prošlim vremenima kada nije bilo ni brzih automobila, ni mobitela ni džepnih diktafona na koje stane i više od stotinu sati kvalitetnog zvučnog zapisa, ni stolnih i prijenosnih računala; koliko li je samo vremena i energije onda trebalo za prikupljanje dijalektološke građe, a tek koliko za obradbu.

Hrastina veličina i jest u tome što je tridesetih godina prošloga stoljeća za ono doba prikupio i obradio pozamašan materijal s velikog zemljopisnog područja i s velikog broja hrvatskih otoka: Brača, Hvara, Šolte, Visa, Čiova, Suska, Drvenika, Malog Lošinja, Cresa... i na taj način sve ono o metodologiji o čemu je pisao kasnije – primjenjivao u radu na vlastitim terenskim istraživanjima. Što bi se dogodilo da je prof. Hraste danas svjedokom da se i mi mladi znanstvenici dijalektolozi povremeno služimo njegovim prikupljenim materijalom iz njegova doba kao referentnim, relevantnim i nazovisuvremenim?

Zato su danas svi hrvatski dijalektolozi, pogotovo mi mladi, pozvani da se upute na teren. Na terenu su *reliquiae reliquiarum* naših organskih idioma za koje je još Stjepan Ivšić pisao da izumiru, a i prof. Hraste upozorava, a što se bez modifikacija može preslikati na današnjicu: “Mi živimo u vijeku velikih i radikalnih promjena u strukturi društva, u industrijalizaciji zemlje, u izmjeni gledanja na svijet, a sve to donosi neminovno i velike promjene u jeziku i njegovu leksiku. Ono staro u jeziku, što nije potrebno suvremenom društvu, ali je vrlo potrebno naući, nestaje iz dana u dan.”

Zato, žetva je velika, radnika je dosta, ali im je mjesto u polju.

Literatura

- BAUDOIN DE COURTENAY, JAN 1988. *Lingvistički spisi* [ur. Predrag Piper]. Novi Sad: Književna zajednica Novoga Sada.
- BELIĆ, ALEKSANDAR 1926/1927. Misli o prikupljanju dialektatskog materiala. *Južnoslovenski filolog* VI, Beograd, 1–10.
- BELIĆ, ALEKSANDAR 1951/1952. Iz srpskohrvatske akcentologije i dijalektologije. *Južnoslovenski filolog* XIX/1–4, Beograd, 117–131.
- BROZOVIĆ, DALIBOR 1963. O fonetskoj transkripciji u srpskohrvatskom dijalektološkom atlasu. *Zbornik za filologiju i lingvistiku* VI, Novi Sad, 93–116.
- BROZOVIĆ, DALIBOR – PAVLE IVIĆ 1988. *Jezik srpskohrvatski/hrvatskosrpski, hrvatski ili srpski*, Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod “Miroslav Krleža”.
- FEAGIN, CRAWFORD 2004. Entering the Community: Fieldwork, *The Handbook of Language Variation and Change*, [ur. K. Jack Chambers – Peter Trudgill – Natalie Schilling-Estes]. Malden-Oxford-Carlton.
- HRASTE, MATE 1959/1960. Metodologija ispitivanja naših dijalekata, *Jezik* 3–4, Zagreb, 71–81.
- IVŠIĆ, STJEPAN 1914. Nacrt za istraživanje hrvatskih i srpskih narječja, iz I. knjige *Kovčežića za hrvatska i srpska narječja* JAZU, Zagreb.
- IVŠIĆ, STJEPAN 1971. O akcentu hrvatskog ili srpskog jezika. *Izabrana djela iz slavenske akcentuacije*. München: W. Fink.
- JOZIĆ, ŽELJKO 2004. O istraživanju dijalekatske sintakse. *Hrvatski dijalektološki zbornik* 12, Zagreb, 97–102.
- JOZIĆ, ŽELJKO 2007. O metodologiji terenskog istraživanja, *Šokačka rič* 4, Vinkovci, 155–161.
- JOZIĆ, ŽELJKO 2008. Još ponešto o dijalektološkom istraživanju. *Šokačka rič* 5, Vinkovci.
- KALSBECK, JANNEKE 1998. *The Čakavian Dialect of Orbanići Near Žminj in Istria*. Amsterdam–Atlanta: Rodopi.
- KIRK, HAZEN 2000. The role of researcher identity in conducting sociolinguistic research: A reflective case study. *Southern Journal of Linguistics* 24, 103–120.
- LABOV, WILLIAM 1972. Some principles of linguistic methodology. *Language in Society* 1, 97–120.
- LISAC, JOSIP 2003. *Hrvatska dijalektologija 1.: Hrvatski dijalekti i govori štokavskog narječja i hrvatski govori torlačkog narječja*. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga.
- THE BEGINNINGS OF THE SCIENTIFIC STUDY OF MINOR SLAVIC LANGUAGES

1992. Ur. Lencek, R. L. The Correspondence Between Jan Baudouin de Courtenay (1845. – 1929.) and Vatroslav Oblak (1864. – 1896.). München.
- VUKOVIĆ, JOVAN – DALIBOR BROZOVIĆ – ASIM PECO – DRAGOMIR VUJIČIĆ 1975. Upitnik za ispitivanje bosansko-hercegovačkih govora. *Bosanskohercegovački dijalektološki zbornik 1*, Sarajevo, 347–398.

Mate Hraste on Dialectological Research

Summary

This paper outlines some of the basic assumptions behind the dialectological research of Mate Hraste, one of the pre-eminent Croatian dialectologists of the twentieth century.

Ključne riječi: Mate Hraste, dijalektološko istraživanje

Key words: Mate Hraste, dialectological research

